ئادىل يۈسۈپ

توقۇنۇش نەزەرىيەسى

كىرىش

تېئولوگىيەنىڭ سېكولارلاشقان شەكلى ھېسابلىنىدىغان، زامانىۋى دۇنيانىڭ مەھسۇلاتى بولغان جەمئىيەتشۇناسلىق ئىلمىدە (بەدرىگەنجەر) تەتقىقات دائىرىسى، مېتودلىرى، قوبۇل قىلغان ئاساسلىق پىرىنسىپلىرى، تەتقىقات ئوبيېكتلىرى ۋە تارىخى قاتارلىق جەھەتلەردە ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدىغان غوللۇق نەزەرىيەلەردىن بىرسى بولغان توقۇنۇش نەزەرىيەسى ھازىرقى زامان پەن ساھەسىدىكى ئورنىغا كېلىپ بولغۇچە نۇرغۇن باسقۇچلارنى باشتىن كەچۈردى. جەمئىيەتتە يۈز بەرگەن ۋەقە-ھادىسىلەرنى، ئۆزگىرىشلەرنى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت شەكىللىرىنى توقۇنۇش، مەنپەئەت، كۈچ قاتارلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر نۇقتىسىدىن، شۇنداقلا جەمئىيەتنى ئوخشىمىغان قاتلام، تەبىقە، ئېتنىك ۋە گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى تەڭسىزلىكلەرنى نەزەرگە ئېلىپ تۇرۇپ ئانالىز قىلىدىغان بۇ نەزەرىيەنىڭ ھازىرقى دەك سەۋىيەگە كېلىپ بولۇشىغا نۇرغۇن ئىجتىمائىي پەن نەزەرىيەچىلىرى ھەسسە قوشتى، بىراق بىز بۇ نەزەرىيەچىلەر ئىچىدە ھازىرمۇ تەسىرى بولغان 20 - ئەسىردە ياشاپ ئۆتكەن رالف داخرېندروفنىڭ توقۇنۇش نەزەرىيەسىنى ماقالىمىزدە قىسقىچە تونۇشتۇرۇش بىلەن بىرگە، ئىككى مۇسۇلمان مۇتەپەككۇرىنىڭ توقۇنۇشقا تولغان زامانىۋى دۇنيا نىڭ »روھىي« بىلەن زامانىۋى دۇنيانىڭ مەھسۇلاتلىرى بولغان ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تۈزۈلمىلەر،شۇنداقلا ئىدېئولوگىيە شەكىللىرىنىڭ ماھىيىتىدە ياتىدىغان توقۇنۇشلارنى ۋە بۇلارنىڭ دۇنياغا، جەمئىيەتكە، بولۇپمۇ ئىنسانغا ئېلىپ كەلگەن زىيانلىرى توغرىلىق يازغانلىرى ئۈستىدىمۇ توختىلىمىز.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: توقۇنۇش نەزەرىيەسى، مەرتىۋە، ئىجتىمائىي ئورۇن، كۈچ

1 - توقۇنۇش: مەنىسى ۋە نەزەرىيەسى

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ھېسسىيات، ئىدىيە ۋە ئىش-ھەرىكەتلەردە مەيدانغا

كەلگەن پىسخىكىلىق ۋە ئىجتىمائىي توسالغۇلارغا ئۇچراش ھالىتى بىلەن ئىزاھلىنىپ كەلگەن توقۇنۇش ئۇقۇمى ئوخشىمىغان مەقسەت ۋە ئارزۇ - تەلەپلەرنىڭ زىتلىقلار ئىچىدە توقۇنۇشنى بىلدۈرىدۇ. مۇرەسسەنىڭ، باراۋەرلىكنىڭ، ئىتتىپاقلىقنىڭ ۋە ھەمكارلىقنىڭ زىتى، رىقابەتنىڭ روشەن ئالاھىدىلىكى، مۇئەييەن ئەھۋاللاردا تەبىئىي نەتىجە ۋە ئۆزگىرىشنىڭ موتورى ياكى قوزغاتقۇچى كۈچى ھېسابلىنىدىغان توقۇنۇش ھادىسىسى، ھازىرقى زامان جەمئىيەتشۇناسلىقىدا ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئاساسىي سۈپىتىدە كۆرۈلىدۇ.

توقۇنۇش نەزەرىيەسى جەمئىيەتلەرنىڭ تارىخىي جەريانىدا توقۇنۇش ئىچىدە ئىكەنلىكىنى ۋە ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭمۇ بۇ توقۇنۇشنىڭ مەسئۇلى ئىكەنلىكىنى ياقلايدۇ. توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرىنىڭ قارىشىچە، توقۇنۇش ئىجتىمائىي تەرتىپ ۋە مىزاننىڭ شەكىللىنىشىدە بەلگىلەش رولىغا ئىگە. ئورگانىك، قۇرۇلمىچى ۋە فۇنكسىئونالىزم نەزەرىيەلىرىنىڭ ئەكسىچە، توقۇنۇش نەزەرىيەسى جەمئىيەتنى ماددىي بايلىقلار ۋە كۈچ ئۈچۈن توقۇنۇشقان تەرەپلەرنىڭ سىستېمىسى سۈپىتىدە كۆرىدۇ (كىزىلچەلىك، 1994 : 263، نەقىل قىلغۇچى ئىبراھىم ماۋى).

جەمئىيەت، جامائەت، دۆلەت ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە توقۇنۇشنىڭ بارلىقى توغرىسىدا بۇرۇنقى مۇتەپەككۇرلار ئوخشىمىغان كۆز-قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن ھازىرقى زامان بىلىم نۇقتىسىدىن سىستېمىلىق نەزەرىيەلەر 19 - ئەسىردە ئوتتۇرىغا چىققان. توقۇنۇش نەزەرىيەسى توغرىسىدا ماركس، ماكېس ۋېبېر، جورج سىممىل قاتارلىق كىلاسسىك جەمئىيەتشۇناسلار سىستېمىلىق نەزەرىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەينى دەۋردىكى غەرب جەمئىيىتىنى ئەتراپلىق ئانالىز قىلغان. ئۇنىڭدىن كېيىنكى جەمئىيەت، بولۇپمۇ دۇنيادىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئانالىز قىلىش ئۈچۈن توقۇنۇش نەزەرىيەسى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ كىلاسسىك نەزەرىيەچىلەرنىڭ نەزەرىيەلەرگە تەنقىدىي نۇقتىدىن قاراپ ئۆزلىرىنىڭ توقۇنۇش نەزەرىيەلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان نۇرغۇن جەمئىيەتشۇناسلار يېتىشىپ چىقتى. توقۇنۇش نەزەرىيەسى ھازىرقى زامان ئىجتىمائىي پەنلەردە كارل ماركسنىڭ ئىقتىسادىي سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي پەلسەپىگە تايىنىدۇ.

ئاغزاكى ۋە جىسمانىي شەكىللىرى بولغان توقۇنۇش ھادىسىسى (ئارسلانتۈرك-ئامان، 2000 : 364 - 365 نەقىل قىلغۇچى: ھالىل ئايدىنئالپ) نەزەرىيەۋى

جەھەتتىن ئىنسان ۋە جەمئىيەت توغرىسىدا بىر-بىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئۈچ پىرىنسىپقا تايىنىدۇ: بىرىنچىسى، ئىنسانلار ئارزۇ قىلىدىغان، ئېرىشمەكچى بولغان، بىراق جەمئىيەت تەرىپىدىن ئېنىق كۆرسىتىلمىگەن، لېكىن ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىدە ئورتاق بولغان مەنپەئەت خاھىشىدۇر. ئىككىنچىسى، ئاز تېپىلىدىغان ۋە ئادىل تەقسىم قىلىنمىغان، توقۇنۇشنىڭ مەنبەسى بولۇش بىرىگە مەجبۇرلاش ۋە مۇقەررەرلىك خۇسۇسىيىتىمۇ بولغان، شۇنداقلا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۇلى ھېسابلىنىدىغان كۈچ. ئۈچىنچىسى، ئىدىيە، چۈشەنچە، ئىدېئولوگىيە ، قىممەت - قاراشلىرى، قائىدە-نىزام قاتارلىقلار جەمئىيەتنىڭ كىملىك ۋە نىشانلىرىنى بەلگىلەيدىغان ۋاسىتىلار بولۇشتىن بەكرەك ئوخشىمىغان گۇرۇھ ۋە توپلۇقلارنىڭ مەقسەت-نىشانلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان قورال سۈپىتىدە كۆرۈلىدۇ (ۋاللېس، 2004 : 82).

1950 - يىللاردىن كېيىن ئىجتىمائىي پۈتۈنلىشىشنى تەكىتلەپ ئىجتىمائىي توقۇنۇشنى نىزامسىزلىق، ھەتتا كېسەللىك سۈپىتىدە كۆرۈپ كەلگەن فۇنكسىئونالىزمچى ۋە قۇرۇلمىلىق فۇنكسىئونالىزم نەزەرىيەسىگە قارشى ئىنكاس سۈپىتىدە ماركىسنىڭ ئىجتىمائىي پەلسەپىسى «توقۇنۇش نەزەرىيەسى» دائىرىسىدە قايتىدىن نەزەرىيەلەشتۈرۈلىدۇ. فۇنكسىئونالىزمچى ۋە قۇرۇلمىلىق فۇنكسىئونالىزم نەزەرىيەسىنىڭ گېئورگىي سىممېل (1858 – 1918)، لېۋىس كوزېر (1913 - 2003)، رالف داخرېندورف (1929 - 2009) ۋە پيئىر بوردىيو (1930 - 2002) غا ئوخشاش جەمئىيەتشۇناسلار ئىنسان توپلۇقلىرى ئېچىدىكى مەنپەئەت، قىممەت-قاراش ۋە مەقسەت ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلارنى يېتەرلىك دەرىجىدە چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، بۇ نەزەرىيەلەرگە جەڭ ئېلان قىلىدۇ ۋە توقۇنۇش ھادىسىسىنى قايتىدىن نەزەرىيەلەشتۈرۈشكە تۇتۇش قىلىدۇ (نەقىل قىلغان: ھالىل ئايدىنئالىپ).

توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرىدىن سىممېل توقۇنۇشقان شەخس ۋە توپلۇقلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شەكلىگە مەركەزلىشىدۇ. ئورتاق مەنپەئەتكە ئىگە دوست توپلۇقلار بىلەن ئوخشىمىغان مەنپەئەتلەرنى ئىگە رەقىب توپلۇقلارنى بىر-بىرىدىن ئېنىق ئايرىشنىڭ تەسلىكىنى ئېيتقان سىممېل، بىر-بىرلىرى بىلەن بەزىدە كېسىشىپ قالىدىغان، بىراق توقۇنۇشقۇچىلار بىلەن توقۇنۇشمىغانلار ئوخشاش بىر گۇرۇھ ياكى توپلۇقنىڭ ئەزاسى بولغان بىر پۈتۈنلەشكەن ئىجتىمائىي قۇرۇلما

ئۈستىدە ئانالىز ئېلىپ بارىدۇ. توقۇنۇشنى ئىزچىل شەكىللىنىش جەريانى سۈپىتىدە كۆرىدىغان كىلاسسىك نەزەرىيەچىلەرنىڭ ئەكسىچە، «ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ دائىم گارمونىك ۋە توقۇنۇش، سۆيگۈ ۋە نەپرەت» نى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە ئۆزئارا بېقىندىلىقنىڭ ئوخشىمىغان دەرىجىلىرىنىڭ توقۇنۇش مۇساپىسىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئېيتقان سىممېل كېيىنكى دەۋرلەردە جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدە مۇھىم ئېقىم سۈپىتىدە باش كۆتۈرگەن چىكاگو ئېقىمىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ (ۋاللېس-ۋولف، 2004: ‐91)

سىممېلنىڭ پىكىرلىرىنى رەتلەپ چىقىپ تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان كوزېر توقۇنۇشنىڭ مۇھىم بولۇش بىرگە، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمىلا ئىكەنلىكىنى، مۇرەسسەگە ئوخشاش مۇھىم ئەمەسلىكىنى تەكىتلەيدۇ. توقۇنۇشنىڭ ئىجتىمائىي پۇتۇنلۈكنى قوغداشتىكى روللىرى ئۈستىدە توختالغان كوزېر، تاشقى توقۇنۇشنىڭ «جامائەت، توپلۇق ئېڭىنى ۋە توپلۇقلار ئوتتۇرىسىدىكى ئايرىلىش تۇيغۇسىنى قۇۋۋەتلەندۈرىدىغانلىقىنى، بىر ئىجتىمائىي تۈزۈمدىكى توپلۇقلار ئوتتۇرىسىغا پاسىللار قويىدىغانلىقىنى ۋە تۈزۈم ئىچىدە توپلۇقنىڭ كىملىكىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدىغانلىقىنى» دەيدۇ. توقۇنۇشنىڭ پۇتۇنلەي گۇمراھلىق بىلەن ئاخىرلاشمىغان تەقدىردە، فۇنكسىيەلىك ۋە كېرەكلىك ھادىسە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدىغان كوزېرنىڭ قارىشىچە، توقۇنۇش ئىنسانلارغا «مەنىۋي پايدىلىنىش ماتېرىيالى» تەۋسىيە قىلىپ، كىملىكلىرىنى چۈشىنىۋېلىشىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

ئۇنىڭ قارىشىچە، نەپرەت، ھەسەتخورلۇق ئارزۇ-ئىستەكلەرگە ئوخشاش پسىخىكىلىق ئامىللار توقۇنۇشنىڭ مەنبەسىدۇر. بۇ سەۋەبتىن توقۇنۇشنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئىجتىمائىي ۋە پسىخىكىلىق ئامىللار كۈچلەر تەكشۈرۈلۈقنىڭ بەرپا بولۇشىدىمۇ بەلگىلەش رولىغا ئىگە. گۇرۇھ ياكى توپلۇق ئىچىدىكى توقۇنۇش ۋە گۇرۇھلار ئارىسىدىكى توقۇنۇشلار ئۈستىدە توختالغان كوزېر جەمئىيەتلەرنى لىبېرال جەمئىيەت، مۇستەبىت جەمئىيەت ۋە ھاكىمىيەتلەق جەمئىيەت دېگەن كاتېگورىيەگە ئايرىپ چىقىدۇ. دۆلەت، شەخس ۋە گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش بۇ ئۈچ خىل جەمئىيەتتە ئوخشىمىغان دەرىجىدە كۆرۈلىدۇ.

2 - داخرېندورفنىڭ نەزىرىيىدىكى توقۇنۇش

كۆچ ۋە زىت قۇتۇپتىكى كۆچ ئۇنسۇرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ «ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان سۆركىلىش مەنبەسى» بولىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن داخرېندورف كۆچ، ھوقۇق، ھاكىمىيەت ۋە توقۇنۇش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. ئىجتىمائىي قائىدە-پرىنسىپ ياكى نىزاملارنى ئىجتىمائىي پۈتۈنلىشىش ھادىسىسى بىلەن ئىزاھلاپ بېرىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، پەقەت كۆچنى چاڭگىلىدا تۇتقۇچىلارنىڭ مەنپەئەتلىرى دائىرىسىدە ئىزاھلىغىلى بولىدىغانلىقىنى ۋە قائىدە-پرىنسىپلارنىڭ كۆچ تەرىپىدىن شەكىللەندۈرۈلۈپ قوغدىلىدىغانلىقىنى ياقلايدىغان داخرېندورفنىڭ قارىشىچە، سىنىپ ئۇقۇمى ھوقۇق ۋە ھاكىمىيەتنىڭ ئوخشىمىغان شەكىلدە تارقىلىشىدىن مەيدانغا كەلگەن توقۇنۇش ئىچىدىكى توپلۇقلارنى كۆرسىتىدۇ.

توقۇنۇشنىڭ نوقۇل ئىقتىسادىي سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىلا مەيدانغا كەلمەيدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن بوردىيو بولسا سىنىپ ئۇقۇمىنىڭ ئورنىغا ساھە ياكى مەيدان ئۇقۇمىنى ئىشلىتىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ.

داخرېندورف توقۇنۇش ھادىسىسى توغرىلىق ئېلىپ بارغان تەتقىقاتلىرىدا ئاساسەن ئىككى ساھەگە مەركەزلەشكەن بولۇپ، بىرىنچىسى، ئۇ ئۆزى «جەمئىيەت نەزەرىيەلىرى» دەپ ئاتىغان، ئىجتىمائىي ئانالىزلىرىنىڭ ئاساسلىق پرىنسىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. داخرېندورف كۆچنىڭ ئەھمىيىتىنى ۋە نەتىجىسى بولغان توقۇنۇشنىڭ مۇقەررەرلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئىككىنچىسى، ئاكتىپ توقۇنۇشنى پەيدا قىلغان ئامىللار بولۇپ، ئىجتىمائىي ئورگانلارنىڭ مەنپەئەتلىرى ئۆزئارا توقۇنۇشىدىغان توپلۇقلار ۋە گۇرۇھلارنى قانداق شەكىللەندۈرىدىغانلىقىنى، بۇنىڭغا ئوخشاش توپلۇق ۋە گۇرۇھلارنىڭ تەشكىللىنىش ۋە ئاكتىپ بولۇشىغا زېمىن تەييارلاپ بېرىدىغان شەرت-شارائىتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2 - 1 - كۆچ، توقۇنۇش ۋە ئىجتىمائىي ئانالىز شەكلى

داخرېندورفنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتتە توقۇنۇش خاھىشى مەۋجۇت، مەيلى كۆچلۈك ئىجتىمائىي توپلۇقلار (گۇرۇھلار(بولسۇن مەيلى ئاجىز توپلۇقلار بولسۇن ئۆز مەنپەئەتلىرىنى قوغداش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ مەنپەئەتى بىر-بىرىدىن تامامەن پەرقلىقتۇر، ھامان بىر كۈنى كۆچ ۋە ئۇنىڭ زىتى

ئوتتۇرىسىدىكى مۇۋازىنەت بۇزۇلۇپ جەمئىيەت ئۆزگىرىدۇ. ئاقىۋەت توقۇنۇش »ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ زور قوزغاتقۇچى كۈچىگە« ئايلىنىدۇ.

داخرېندورفنىڭ جەمئىيەت نەزەرىيەسىگە ئاساسلانغاندا، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئاملى كۈچنىڭ تارقىلىش شەكلىدۇر. ئۇ كۈچنى مۇنداق ئىزاھلايدۇ: ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ئىچىدىكى بىر شەخسنىڭ ئۆزىنىڭ ئىرادىسىنى قارشىلىقلارنىڭ ئەكسىچە ئىككىنچى بىر شەخسكە قوبۇل قىلدۇرۇشى ئەمەلىيەتتە شۇ شەخسنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى، مەرتىۋىسى ۋە ھوقۇقى سەۋەب بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇيغۇر ئېلىدا خىتايلارنىڭ كۈچلۈك بولۇشى ھوقۇقنىڭ ھامىيسى بولغان ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىدا تۇتۇپ تۇرۇشىدۇر.

بۇ مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، نۇرغۇن توقۇنۇش نەزەرىيەلىرىدە ئورتاق بولغان كۈچ قارىشى فۇنكسىئونالىزم نەزەرىيەسىدىكى كۈچ قارىشىدىن پەرقلىقتۇر. قۇرۇلمىلىق فۇنكسىئونالىزم نەزەرىيەچىلىرىدىن ئامېرىكىلىق جەمئىيەتشۇناس تالكوت پارسونس كۈچنىڭ نىشانغا يېتىشنىڭ «فۇنكسىيەلىك رولىنى» ئورۇندايدىغان سىياسىي ئورگان ۋە ئاپپاراتلارغا مەركەزلىشىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. بىر ئىنسانغا ئۆزگە بىر ئىنسانغا زىيان بېرىش بەدىلىگە خالىغىنىغا ئېرىشىش ھوقۇقى بېرىدىغان كۈچنى ئىككىلەمچى ھادىسە سۈپىتىدە كۆرىدۇ. داخرېندورفنىڭ قارىشى بۇنىڭ دەل ئەكسى بولۇپ، چوڭ ئورگان ۋە تەشكىلاتلارنىڭ مەقسىتى ۋە نىشانىغا يېتىش ئۈچۈن كۈچ شەرتتۇر. بەزىدە مۇداپىئە ئۇرۇشىدا بولغىنىدەك، كۈچنى ئىلكىدە تۇتقۇچىلار بىر گۇرۇھ ياكى توپلۇقنىڭ مەنپەئەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرغان بولىدۇ. بۇ يەردە، داخرېندورف كۆزدە تۇتقان كۈچنى پارسونس ئىككىلەمچى كۈچ دەپ قارايدۇ. كۈچلۈكلەرگە نىسبەتەن بۇ كۈچ گۇرۇھ ياكى توپلۇق تەرىپىدىن «ئورتاق ئىرادە» نى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن بېرىلمىگەن. بۇ گۇرۇھ ياكى توپلۇق كۈچنى قولغا چۈشۈرۈپ مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىدۇ.

داخرېندورف كۈچ توقۇنۇشنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ دەل ئۆزى دەپ قارىمايدۇ. ئىنسانلارنىڭ ئۆزگىلەرنى نەزەرگە ئالماستىن خالىغىنى قىلىدىغان ۋاقىتلارمۇ بولىدۇ. داخرېندورف غەربنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ئۈستىدە ئىلمىي لېكسىيە بەرگەن ۋاقتىدا، جەمئىيەتلەرگە بۇ جەھەتتىن ئاز تولا ئەركىنلىك (سەلبىي ئەركىنلىك(بېرىدىغان ئامىللار ئۈستىدە توختىلىدۇ.

داخرېندورف كۈچنىڭ مۇقەررەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئاقىۋەتلىرى ۋە نەتىجىلىرى ئۈستىدە توختىلىدۇ. مەسىلەن، نۆۋەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ دىنى، سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ۋە پسىخىكىلىق بولۇپ جەمئىيەتنىڭ بارلىق ساھەلىرىدە چەكلىمىلەرگە، بېسىملارغا ۋە مەھرۇملۇقلارغا دۇچ كېلىشى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بارلىق ھوقۇقنى، كۈچنى، ئىمتىيازنى ۋە بايلىقنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىشىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر. يەنى ھوقۇق، كۈچ، ئىمتىياز ۋە بايلىق خىتايلارنىڭ چاڭگىلىدا بولمىغان بولسا، ئۇيغۇرلار بۇ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالمايتتى. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتساق، خىتاينىڭ قۇدرەت تېپىشى ئۇيغۇرلارنىڭ تېخىمۇ ئاجىزلىششىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، خىتاينىڭ قۇدرىتى ئۇيغۇرلارنىڭ تىراگېدىيەسىدۇر.

باشقا توقۇنۇش نەزەرىيەچىلىرىگە ئوخشاش داخرېندورف ئىجتىمائىي قائىدە-پىرىنسىپلارنىڭ ئىجتىمائىي پۈتۈنلۈكنى كۆرسەتمەيدىغانلىقىنى ياكى ئىجتىمائىي پۈتۈنلۈكتىن تۇغۇلمايدىغانلىقىنى دەيدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە،ئىجتىمائىي قائىدە-پىرىنسىپلار فۇنكسىئونالىزمچى نەزەرىيەچىلىرى دېگەندەك ئەمەس بەلكى «كۈچ» تەرىپىدىن بەلگىلىنىپ مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ ۋە كۈچنى ئىلكىدە تۇتقۇچىلارنىڭ مەنپەئەتلىرى ئاساس قىلىنىپ شەرھىيلىنىدۇ. كۈچنى ئىلكىدە تۇتقۇچىلارنىڭ ئىجتىمائىي قائىدە-پىرىنسىپلاردىن ئېمبارگو ياكى جازا سۈپىتىدە پايدىلىنىشى بۇنىڭ ئىپادىسىدۇر.

داخرېندورف مۇنۇ ئىككى ھادىسىنى بىر-بىرىدىن پەرقلەندۈرىدۇ: بىرىنچىسى، مەرتىۋىلەر ۋە كەسىپلەر بىر-بىرىدىن پەرقلىق بولىسىمۇ، ئوخشاش ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ. ئىككىنچىسى، پەرقلىق ئىشلار بىر-بىرلىرىدىن تېخىمۇ يۇقىرى ياكى تېخىمۇ تۆۋەن دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ: «ھەم مەرتىۋىلەرنىڭ پەرقلىق بولۇشى، ھەمدە شان-شۆھرەت ۋە بايلىققا تايانغان ۋە ئىجتىمائىي ئورۇننى دەرىجىگە ئايرىشنى كۆرسىتىدىغان ئىجتىمائىي تەبىقىلىشىش ھادىسىسى كۆرۈلىدۇ.» مەسىلەن، ئىنستىتۇت مۇدىرىنى ئاپتوبۇس شوپۇرلىرىغا قارىغاندا تېخىمۇ ئۈستۈن قىلغان ئىجتىمائىي تەبىقىسىنىڭ پەرقلىق بولۇشىدۇر.

داخرېندورفنىڭ قارىشىچە، تەبىقىلىشىشكە بەزى نەرسىلەرنى ئارزۇ قىلىنغان، يەنە بەزى نەرسىلەرنى ئارزۇ قىلىنمايدىغان دېگەن كاتېگورىيەگە ئايرىيدىغان ئىجتىمائىي قائىدە-پىرىنسىپلار سەۋەب بولىدۇ. ھەر قانداق بىر جەمئىيەتتە ياكى

توپلۇقتا شەخسلەرنىڭ قانداق ھەرىكەت قىلىشنى بەلگىلەپ بېرىدىغان ئىجتىمائىي قائىدە-پرىنسىپلار ۋە بۇلارغا رىئايە قىلمىغانلارغا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىنىپ چەتكە قېقىلىدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. بۇنىڭدىن تاشقىرى، ھەر جەمئىيەتتە مەلۇم ئالاھىدىلىكلەرنى ياخشى دەپ شەرھىيلەپ، بۇلارغا رىئايە قىلمىغانلار ياكى قىلالمىغانلارغا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىشنى مەزمۇن قىلغان ئومۇمىي ئىجتىمائىي قائىدە- مىزانلار بار. داخرېندورف بۇ ئىجتىمائىي قائىدە- مىزانلارنىڭ ئىجتىمائىي تەبىقىلىشىشنىڭ ئاساسىي ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا كۈچتىن ئوزۇق ئالىدىغانلىقىنى دەيدۇ. بۇ چۈشەندۈرۈش شەكلى ئىجتىمائىي تەبىقىلىشىش ھادىسىسىنى جەمئىيەتنىڭ قابىلىيەتلىك كىشىلەرنى مۇھىم ئورۇن ۋە مەرتىۋىلەرگە ئېلىپ چىقىش ئېھتىياجىدىن تۇغۇلىدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغان فۇنكسىئونالىزمچى نەزەرىيەچىلەردىن روشەن پەرقلىقتۇر. بىراق داخرېندورفنىڭ قارىشىچە، بۇ ئىككى خىل قاراش بىر-بىرىگە پۈتۈنلەي ماس كەلمەيدۇ ئەمەس. داخرېندورف دەسلەپ بىر توپلۇق ياكى گۇرۇھنىڭ قانداق قىلىپ كۈچكە ئېرىشكەنلىكىنى شەرھىيلىمەيدۇ، لېكىن بۇ قىسمەن بولسىمۇ بەزى قابىلىيەت ۋە ئىجتىمائىي نىزامغا تايىنىدۇ. فۇنكسىئونالىزمچى نەزەرىيەچىلەر كۈچ بىلەن ئىجتىمائىي مىزان ۋە قىممەت قاراشلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە كۆڭۈل بۆلىدۇ. بۇنىڭغا ئوخشاش كىرىملەرنىڭ پەرقلىق بولۇشىنىڭ قابىلىيەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئىقتىسادىي قاراش، مۇۋەپپەقىيەتنى ئاز ئۇچرايدىغان خىزمەتلەرنى يارىتىشقا باغلايدىغان ئىجتىمائىي تەبىقىلىشىش نەزەرىيەلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولغان. بۇ يول ئارقىلىق كۈچكە ئېرىشكەن بىر گۇرۇھ ياكى توپلۇق، بۇ ئەھۋالنى قوغداشقا ۋە بۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا، ھەممە ئادەمنى ھەقلىق ئىكەنلىكىگە ۋە ئەھمىيىتىگە ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ، باشقا گۇرۇھ ياكى توپلۇقلاردىن كېلىدىغان رىقابەتكە توسالغۇ بولىدۇ. داخرېندورفنىڭ قارىشى بۇ جەرياننى شەرھىيلەش ئۈچۈن فۇنكسىئونالىزمغا قارىغاندا مۇۋاپىقتۇر.

2 ـ 2 ـ توقۇنۇشنى بەلگىلەيدىغان ئامىللار

داخرېندورف تەڭسىزلىكلەر ۋە توقۇنۇش ئىچىدىكى مەنپەئەتلەرنىڭ قاچان توقۇنۇشىدىغانلىقى ئۈستىدە ئالاھىدە توختىلىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، ھوقۇق ۋە مەنسەپلىرى بىر-بىرىدىن پەرقلىق بولغان گۇرۇھ ياكى توپلۇقلار ئارىسىدا سىستېمىلىق ۋە قەرەللىك ھالدا ئىجتىمائىي توقۇنۇشلار چىقىدۇ. داخرېندورفنىڭ قارىشىچە،

ھوقۇق-مەنسەپ ياكى ھاكىمىيەت ئىجتىمائىي مىزانلار تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ۋە چەكلىنىدىغان، شۇنداقلا بۇ پاسىل ۋە چەكلىمىلەر ئىچىدە جازا ۋە ئىمبارگولار بىلەن قوۋۋەتلەندۈرۈلىدىغان رەسمىي ئىجتىمائىي رول ياكى مەرتىۋىگە تايانغان كۈچتۇر. مەسىلەن، ئۇيغۇر ئېلىدا ھوقۇق ۋە مەنسەپلەرنى چاڭگىلىدا تۇتقان خىتاي خەلقى بىلەن ھوقۇق ۋە مەنسەپلەردىن تامامەن مەھرۇم ئۇيغۇر خەلقى ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان توقۇنۇشلار بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ.خىتاي تەرىپىدىن بېكىتىلگەن بارلىق قانۇنىي مىزانلار ۋە بەلگىلىمىلەر ئەمەلىيەتتە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مەنپەئەتىگە ئاساسەن ئىجرا قىلىنىدۇ. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئەڭ باي بىر ئۇيغۇر ياكى ئەڭ «مەنسەپ» لىك بىر ئۇيغۇرنىڭ ھەق-ھوقۇق ۋە سىياسىي جەھەتتە ئەڭ نامرات بىر خىتايدىن تۆۋەن بولۇشى بۇنىڭغا تىپىك مىسال بولالايدۇ.

داخرېندورف، چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ۋە قايتىلىنىدىغان ئورگان ھوقۇقلىرىنىڭ مۇئەييەن دەرىجىدە ھوقۇق تۇتقۇچىلار بىلەن ھېچقانداق ھوقۇق مەنسىپى بولمىغانلار ئوتتۇرىسىدا قەرەللىك ئىجتىمائىي توقۇنۇشنى پەيدا قىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇ ھوقۇق-مەنسەپنىڭ ئىككى تەرەپلىك ئالاھىدىلىكىنى تەكىتلەيدۇ: سىزنىڭ يا ھوقۇق-مەنسىپىڭىز بولىدۇ، ياكى پەقەتلا بولمايدۇ،مەنپەئەتلىرىڭىز بۇنىڭغا ئاساسەن شەكىللىنىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ كۆچلۈك «مەنپەئەت گۇرۇھلىرى ياكى توپلۇقلىرى» شەكىللەندۈ-رۈشىنىڭ قۇرۇلمىلىق شەرتلىرى سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە پىرىنسىپاللىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. داخرېندورفنىڭ قارىشىچە، پىرىنسىپ نۇقتىسىدىن، بىر گۇرۇھ ياكى توپلۇق ھەرىكەتكە ئۆتۈش ئۈچۈن بىر قۇرغۇچىغا ۋە بىر ئىمتىيازغا ياكى ئىدېئولوگىيەگە ئېھتىياجى بار. سىياسىي جەھەتتىن، بىر دۆلەت قانچىلىك لىبېرال يەنى ئەركىن بولسا، توقۇنۇش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتۈشمۇ شۇنچىلىك ئاسانغا توختايدۇ، لېكىن بىر دۆلەت مۇستەبىت بولسا توقۇنۇش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتۈشمۇ شۇنچىلىك تەسكە توختايدۇ. ئىجتىمائىي ئامىل تولىمۇ مۇھىم بولۇپ، ھەرىكەتكە ئۆتمەكچى بولغانلار جۇغراپىيەلىك جەھەتتىن توپ ھالەتتە بولسا، بىر-بىرلىرى بىلەن ئاسان ئالاقە ئورنىتالىسا، شۇنداقلا ئوخشاش تەقدىرگە، ئىجتىمائىي ئورۇنغا ئىگە بولسا گۇرۇھ، توپلۇق ياكى جامائەت شەكىللىنىدۇ. پسىخىكىلىق ئامىلمۇ تولىمۇ مۇھىم بولۇپ، كىشىلەرنى مەرتىۋىلىرىگە باغلىق بولغان مەنپەئەتلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىگە قويۇشى، شۇنداقلا بۇ مەنپەئەتلەرنىڭ بۇ كىشىلەرنىڭ ھاياتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ قېلىشىدۇر. بىر ئىنساننىڭ كۆپ

تەشكىلاتقا ئەزا بولۇشى ئۇ ئىنساننىڭ ھەرىكەت قابىلىيىتىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۇنى پاسسىپ ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدۇ.

داخراندورف توقۇنۇشنىڭ دەرىجىسىنى «ئىشلىتىلگەن قوراللار» نىڭ بەلگىلەيدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، ئۇنىڭ قارىشىچە، توقۇنۇشچىنىڭ زىچلىقىنى «توقۇنۇشقان تەرەپلەرنىڭ قابىلىيىتى ۋە قاتنىشىش ئۆلچىمى» شەكىللەندۈرىدۇ.

داخرانىدېروفنىڭ توقۇنۇش توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى مۇنداق خۇلاسىلەش مۇمكىن: بارلىق مەجبۇرلاش ۋە زورلاشلار شۇنداقلا توقۇنۇشلار جەمئىيەتنىڭ پارچىلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ بۇ مودېلىنى قوبۇل قىلىپ، مۇناسىۋەتلەرنىڭ مەجبۇرىي ھالدا رەتكە سېلىنىدىغانلىقىنى، ھاكىمىيەت ۋە بويسۇنۇش ئارقىلىق مەلۇم قۇرۇلمىغا ئىگە قىلىنىدۇ، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدا ئۇچۇق ۋە يوشۇرۇن مەنپەئەتلەرنىڭ بارلىقىنى، يوشۇرۇن مەنپەئەتلەرنى بولسا تەشكىلىي ھالەتكە كېلەلمىگەن كىشىلەر ئۆزئارا بۆلۈشىدۇ. يوشۇرۇن ياكى ئۇچۇق مەنپەئەتلەر ئاساسىدا تەقسىملەنگەن مۇناسىۋەتلەر ھاكىمىيەت ياكى ھوقۇق قۇرۇلمىسىغا مۇناسىۋەتلىك.

يۇقىرىدىكى قاراشلارغا ئاساسەن توقۇنۇش نەزەرىيەسىنى قىسقىچە مۇنداق خۇلاسىلەش مۇمكىن: «ئىجتىمائىي تەشكىللىنىشنىڭ ئاساسىدا ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلارنىڭ تەڭسىز تەقسىم قىلىنىشى سەۋەب بولغان قۇرۇلمىلىق زىددىيەت ۋە توقۇنۇش تۈپەيلى، بارلىق ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي ئورگان ۋە جەريانلارنىڭ، مەدەنىيەت-سەنئەت ۋە ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ، شۇ جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي گۇرۇھ ياكى توپلۇقلارنىڭ ئۆزئارا كېلىشىش، مۇرەسسەلىشىش ياكى ياردەملىشىشى نەتىجىسىدە ئەمەس، تەرەپلەر ئوتتۇرىسىدا ئۇخشىمىغان سەۋىيەلەردە قايتىلىنىپ تۇرىدىغان توقۇنۇشلارنىڭ نەتىجىسىدە شەكىللەنگەنلىكىنى ياقلايدىغان نەزەرىيەدۇر.»

3 - بىرلىكمۇ توقۇنۇشمۇ؟

بىر تەشكىلات، بىر ئورگان، بىر جەمئىيەت ياكى بىر دۆلەتكە نەزەر سالىدىغان بولساق،بۇ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىلار ۋە سىستېمىلارنىڭ مۇۋازىنەت، ماسلىق، تەرتىپ، ھەمكارلىق ۋە گارمونىك ھالەتتە ھەرىكەت قىلىدىغانلىقىنى بايقايمىز، چۈنكى بۇ قۇرۇلمىلار ۋە سىستېمىلارنى تەشكىل قىلغان قىسىملار ۋە تەركىبلەر ئۆزئارا بېقىندىلىق مۇناسىۋەت ئىچىدە ئومۇمىي قۇرۇلمىنىڭ مۇۋازىنىتى ۋە تەرتىپى ئۈچۈن

ئۆزلىرىنىڭ فۇنكسىيەسىنى ئورۇندايدۇ. بۇ خۇددى ئادەم بەدىنىدىكى يۈرەك، ئۆپكە، جىگەر، ئۈچەي، ئاشقازان ۋە مېڭە قاتارلىق بەدەن ئەزالىرىنىڭ بەدەننىڭ بىر پۈتۈن هالدا هەرىكەت قىلىشى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ فۇنكسىيەنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، بەدەننىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاپ مەۋجۇتلۇقىنى داۋاملاشتۇرغانلىقىغا ئوخشايدۇ. مەسىلەن، مەكتەپ، بىر ئاممىۋى تەشكىلات، ئىدارە-جەمئىيەتنىڭ ئىشلەش پىرىنسىپىغا قارىساق بۇنى بايقاش مۇمكىن. لېكىن مەسىلىگە تېخىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن قارايدىغان بولساق، مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، مەسىلىنى باشقا بىر نۇقتىدىن كۆزەتسەك تەرتىپ، ماسلىق ۋە گارمونىك ئىچىدىكى بۇ قۇرۇلمىلار ۋە سىستېمىلاردا مۇۋازىنەت ياكى ئۆزئارا بېقىندىلىق مۇناسىۋەتلەرلا ئەمەس زىددىيەتنىڭ، رىقابەتنىڭ ۋە توقۇنۇشنىڭ بارلىقىنىمۇ بايقايمىز. چۈنكى بىر جەمئىيەتتە ئوخشىمىغان ئىجتىمائىي قاتلاملار، تەبىقىلەر، مەدەنىيىتى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە دۇنيا كۆز قارشى پەرقلىق بولغان ئېتنىك توپلۇقلار ياشايدۇ،بەزىلەر هوقۇق،ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي ئورۇن جەهەتتىن يەنە بىر قىسىم كىشىلەرگە قارىغاندا ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدۇ، بۇلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرق توقۇنۇشنى ۋە تەڭسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. هەممىدىن مۇهىمى جەمئىيەتنى شەكىللەندۈرۈش بىلەن بىرگە ئۆزى شەكىللەندۈرگەن جەمئىيەتنىڭ ئىچىدە هەرىكەت قىلىدىغان، هەتتا چەكلىمىگە ئۇچرايدىغان ئىنسانىنىڭ تەبىئىتىدە مەنپەئەتكە، شەخسىيەتچىلىككە، ئاچكۆزلۈككە، تىزگىنسىز ئارزۇ-ئىستەكلەرگە مايىل بولغاچقا توقۇنۇش مۇقەررەردۇر.

مەسىلەن، بىر تەشكىلاتنى كۆزىتىپ بېقىڭ، بىر تەشكىلاتتىكى تەشكىلات خادىملىرى بىلەن تەشكىلىي هەيئەت ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدا رىقابەت، توقۇنۇش ۋە زىددىيەتنىڭ بارلىقىنى بايقاش ئۇنچىۋالا تەس ئەمەس، تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ مەلۇم مەنپەئەتنى كۆزلەپ هەرىكەت قىلغانلىقى كۆزگە چېلىقىدۇ، بەزىلىرى ئىقتىسادىي مەنپەئەتنى كۆزلىسە، بەزىلىرى مەرتىۋىنى كۆزلەيدۇ، يەنە بەزىلىرى ئىجتىمائىي نوپۇزغا ئېرىشىشنى كۆزلەيدۇ. بەزىلىرى بولسا ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى تەشكىلاتنىڭ مەنپەئەتىگە باغلاپ تۇرۇپ هەرىكەت قىلىدۇ، ئوخشاشلا، تەشكىلىي هەيئەت ئەزالىرى تەشكىلىي هەيئەتكە بىر ئىككى كىشىنىڭ يەنە ئەزا بولۇپ سايلىنىشىنى خالىماسلىقى مۇمكىن ياكى تەشكىلاتقا تېخىمۇ كۆپ ئەزا قوبۇل قىلىنىشىنى رەت قىلىشى مۇمكىن. ئۇلار مەرتىۋىسىنى، هوقۇقىنى ۋە رەهبەرلىك هەيئىتىدە بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئېرىشىدىغان مەنپەئەتىنى قوغداپ قېلىش ۋە داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن بارلىق

ۋاستىلەردىن پايدىلىنىشقا ئۈرۈنىدۇ، ھەتتا تەشكىلاتنىڭ غايىسىنى ۋە پىرىنسىپلىرىنى ۋاستە قىلىشتىن يانماسلىقىمۇ مۇمكىن. تەشكىلاتنىڭ بېشىدىكىلەر بەزى تەشكىلات ئىچىدە توقۇنۇشنى ئۆزى پەيدا قىلىپ، ئۆزى بېسىقتۇرىدۇ. تەشكىلات خادىملىرى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا قىلىپ ۋاقتى كەلگەندە زىددىيەتنى ئۆزى بىر تەرەپ قىلىدۇ. قىسقىسى، نوپۇزىنى، مەرتىۋىسىنى، كۈچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ۋاستە تاللىماستىن بارلىق تاكتىكىلىرىنى ئىشقا سالىدۇ.

زامانىۋىلىقنىڭ «روھى» - توقۇنۇشتۇر

ئەگەر ئەقلىنىڭ ئىزاھلاش كۈچى بولىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ بىر ئىسلاھات ياكى تەرتىپكە سېلىش لايىھەسىمۇ بولىدۇ، دېگەن گەپ. مەۋجۇدىيەتنى قايتىدىن شەكىللەندۈرۈش مۇمكىن بولغىنىدەك، جەمئىيەت ھاياتىنىمۇ قايتىدىن شەكىللەندۈرۈشكە مۇمكىن. دەل بۇ نۇقتىدا غەرب بىلەن ئىسلام ئوتتۇرىسىدا ماھىيەتلىك بىر پەرق ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. غەربتە مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۈچۈن يېڭى بىر لايىھە ياكى يېڭى بىر تەرتىپ تەشەببۇس قىلىنىدۇ، بۇ ئەقلىي ياكى راتسىيونال بىر سىستېما بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىسلامدا بولسا، بىر سىستېما ياكى تەرتىپ ۋەياكى پىرىنسىپتىن بەكرەك، شەخسنىڭ ياكى جەمئىيەتنىڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنى ئىسلاھ قىلىشى تەشەببۇس قىلىنىدۇ. مەسىلەن، بىر غەربلىكتىن «بىر مەسىلە چىقتى، بۇنى قانداق ھەل قىلىمىز» دەپ سوراپ قالساق، دەرھال بىر لايىھە ئوتتۇرىغا قويىدۇ، بۇنى بىر تەرتىپ ياكى سىستېما ۋەياكى پىرىنسىپ ئىچىدە ھەل قىلىشقا تىرىشىدۇ. غەربلىكلەر، لايىھە كىچىك بولسۇن ياكى چوڭ بولسۇن، لايىھەسىز ئىش قىلىشمايدۇ ياكى مەسىلىنى ھەل قىلىشمايدۇ. ئەگەر بىر مۇسۇلماندىن «بۇ ئەسكىلىكلەرنى قانداق تۈزەتسەم بولار؟» دەپ سوراپ قالسىڭىز، «ئالدى بىلەن ئۆزۈڭنى ئىسلاھ قىلساڭ، دۇنيانىڭ ئۆڭشىلىشىغا ھەسسە قوشقان بولىسەن» دەيدۇ. ئەگەر ئىنسان ئىشنى ئۆزىدىن باشلىسا تەبىئىي ھالدا دۇنيانىڭ ئىسلاھ قىلىنىشىغا ھەسسە قوشقان بولىدۇ. بۇ بىر پىرىنسىپ، ئىنتىزام ياكى لايىھە ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا توسالغۇ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. پەقەت لايىھەدە بەلگىلەش رولىنى ئۆتىمەيدۇ. ئەگەر ئىنساننىڭ ھەرىكەت قىلىش نۇقتىسى لايىھە بولسا، يەنى مەقسەت پىرىنسىپ ۋە ئىنتىزام بەرپا قىلىش بولسا، ئۆزىنى ئىسلاھ قىلىش، ئۆزگىگە ئۈلگە بولغان ھالدا يول كۆرسىتىش ۋە ئۆزگە بىلەن بىرلىكتە دۇنيانى ئۆزگەرتىشتەك

بىر غەرىزى بولمايدۇ، دېگەن گەپ. بۇنىڭدىن غەرب كۈلتۈرىدە «شەخس» دېگەن ئۇقۇمنىڭ مۇمكىن بولمايدىغانلىقىدەك بىر خۇلاسىگە كېلىمىز. چۈنكى مەسىلىلىرىنى ئىرادىسىدىن ھالقىغان لايىھە ئارقىلىق ھەل قىلالىغان ئىنسان ھېچقانداق ئەشيا ۋە نەرسىنىڭ خوجايىنىغا ئايلىنالمايدۇ. كىم ئۇنىڭغا لايىھە بېكىتىپ بەرگەن بولسا ئۇنىڭغا بېقىندى بولۇپ قالىدۇ. كۈنىمىزدە لايىھەنىڭ بېشىدىكىلەر ياكى ئىگىلىرى بولسا مىللىي دۆلەت ئىچىدە تەشكىللاتلانغان ئاكادېمىكلار، ئىستراتېگىيىچىلەر، مۇتەخەسسىسلەر ۋە ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەردۇر. ئۆزىنى ئىسلاھ قىلىپ ئۆزىنى (نەپسىنى) ئۆزگەرتەلىگەن ئىنسان ھەققى مەنىدىكى ئىنسان بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مۇسۇلمان بۇ خىلدىكى كىشىلىك ئوبرازىغا ئىگە بولىدۇ ھەمدە يالغۇز ئاللاھغا يۈزلەنگەن، قۇللۇق قىلالىغان باشقا ھەرقانداق كىشى ۋە نەرسە ئالدىدا ئەركىن ۋە مۇستەقىل بولغان بولىدۇ. يېقىنقى ئىككى ئەسىر ئىچىدە قۇرۇلغان ۋە كۈنىمىزدىمۇ دەۋر سۈرۈۋاتقان مودېرىن (زامانىۋى) دۇنياغا نەزەر سېلىپ باقىلى، ئىنسان ھەقىقەتەن ھۆر ۋە مۇستەقىل ياشاۋاتامدۇ، ياكى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان كۈچلەر تەرىپىدىن نازارەت ئاستىغا ئېلىنغان ئىجتىمائىي قونچاقمۇ؟

مودېرنىلىق (زامانىۋىلىق) بىلەن بىرلىكتە بىر قاراش شەكىللەنگەن بولۇپ، ھاكىممۇتلەقچىلىك بۇنىڭ ئىپادىسى سۈپىتىدە سەھنىگە چىقتى. بۇ قاراش ئېتىقاد تۈسىنى ئالغان بولۇپ ئېقىم سۈپىتىدە ئالدى بىلەن مەۋجۇدىيەتنى پارچىلايدۇ ۋە ھەر بىر پارچىغا يەنى قىسمىغا ھۆكۈم قىلىدۇ، ئاندىن بارلىق پارچىلار ئۈستىدە ھۆكۈمران كۈچ تۇرغۇزۇپ ئىدارە قىلىدۇ. ئاكادېمىك ئۇسۇلنىڭ يوشۇرۇن غەرىزى بۇدۇر. ئاكادېمىك تەتقىقاتلاردا تەتقىقات نەتىجىسى كۈچ سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ، ھېكمەت سۈپىتىدە كۆرۈلمەيدۇ. كۈچلۈك ھاكىمىيەت قۇرۇپ چىقماقچى بولساڭ ئىنگلىزلارغا ئوخشاش ئالدىدا پارچىلايسەن ئارقىدىن باشقۇرىسەن.

بىر پۈتۈنلۈك پارچىلانغاندا ھاكىمىيەت قۇرۇپ چىقىش ئاساس بولىدۇ، چۈنكى بىرلىك تۇيغۇسى ۋە ئىدىيەسى تامامەن يوقىلىپ بولغان بولىدۇ. بولۇپمۇ مودېرنىلىكنىڭ (زامانىۋىلىقنىڭ) مىراسىنى تاپشۇرۇۋالغان كۈنىمىزدىكى پوستمودېرنىزملىق دەۋردە ھەقىقەتنىڭ پارچىلىنىشى بىلەن، بىرلىك ۋە بىر پۈتۈنلۈك تۇيغۇسىدىن ئەسىرمۇ قالمىدى. بۇ سەۋەبتىن يېقىنقى دەۋردە فاشىزم ۋە كوممۇنىزم قاتارلىق چوڭ تۈزۈملەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئويلاشمۇ مۇمكىن بولمايۋاتىدۇ. بۇ، مودېرن دۇنيانىڭ مالىمانچىلىق نەزەرىيەسىنىڭ زىددىيەتلىك تەرەپلىرىدىن بىرىدۇر. چۈنكى

ھەر پارچە بىر تەرەپتىن ئىسپىلىشىۋاتقان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر پۈتۈنلۈكتىن، بىرلىكتىن ۋە باشقا پارچىلاردىن ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بولماقتا. ھەر پارچە ئىسپىلەشكەنسېرى ئۆز ھاكىمىيىتىنى قۇرۇپ چىقالايدۇ. بۇلارنىڭ بۆلۈنگەن ۋە توقۇنۇش – رىقابەتچى ۋە دۈشمەن خاراكتېرىنى ئالغان سىستېمىسى، مالىمان دۇنيا ياكى مودېرنلىق تۈزۈم، دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مودېرن يەنى زامانىۋى جەمئىيەتلەردىكى نۇرغۇن ئۇنسۇرلار يالغان ۋە پارچىلاش خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ، پارچىلارنى مۇستەقىل ھالەتكە يەتكۈزىدىغانلىقى ئۈچۈن ئىنساننى تېخىمۇ ماھىيىتىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ. بىردىن ئارتۇق ئورگان، بىلىم، خىزمەت، تۈزۈم، دۆلەتنىڭ ياكى جەمئىيەتنىڭ بىردىن ئارتۇق مۇستەقىل ساھەسى ئىنسان كىشىلىكىنىڭ پارچىلىنىشىغا سەۋەب بولىدۇ ۋە بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئىنساندىن، يەنى ئويغىنىش ئېقىمى كۆككە كۆتۈرگەن ئىنساندىن پەرقلىق بىر رول ئويناشنى تەلەپ قىلىدۇ. 24 سائەت ئىچىدە ئىنسان، بەلكىم قانچە ئونلىغان كىملىككە ئېرىشىپ بۇنىڭغا ماس ھالدا رول ئېلىشقا مەجبۇر بولۇپ قالىدۇ. خۇلاسىلەپ ئېيتقاندا، بىر پۈتۈنلۈك ۋە بىرلىك تۇيغۇسى تامامەن ئۆلگەن بولىدۇ. نېرۋا ئاجىزلىق كېسەللىكى بىلەن روھىي كېسەللىكنىڭ ئومۇملىشىپ كېتىشى دەل بۇ يالغان ۋە بۆلۈش خاراكتېرىگە ئىگە ئۇنسۇرلارنىڭ ۋە ئىچكى مالىمانچىلىقنىڭ ئىپادىسى، خالاس. (ئەلى بۇلاچ)

توقۇنۇشقا تولغان «دۇنيا»

ئىنساننىڭ ئۆزىگە، ئەقلىگە، ئەركىنلىكىگە، يارىتىلىش قانۇنىيىتىگە، ئەركىن ئىرادىسىگە ياتلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان زامانىۋى تىراگېدىيەلەرنى ئىككى نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

بىرىنچىسى: ئىجتىمائىي تۈزۈملەر

ئىككىنچىسى: ئىدىيەۋى سىستېمىلار

ئوتتۇرىسىدا روشەن زىددىيەت باردەك كۆرۈنىدىغان ۋە ئىنساننى تامامەن قورشىۋالغان ياكى بۇنىڭغا مەجبۇرلايدىغان ئىككى ئىجتىمائىي تۈزۈم ئۈستۈن بىر مېتافىزىكىلىق مەخلۇق بولغان ئىنساننىڭ ئۇنتۇلۇپ كېتىش تىراگېدىيەسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

سوتسىيالىزم ۋە كاپىتالىزم ھەر ئىككىلىسى شەكىل جەھەتتىن پەرقلىقتەك

كۆرۈنسمۇ، بىراق ھەر ئىككىلىسى ئىنسانغا «ئىقتىسادىي ھايۋان» سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدۇ. ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق قايسىنىڭ بۇ ئىقتىسادىي ھايۋاننىڭ ئېھتىياجلىرىنى قايسى خىل شەكىلدە قامدىسا ئەڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقى ئۈستىدە روشەن گەۋدىلىنىدۇ. ئىقتىسادىزم بېكوننىڭ تەبىرى بويىچە، «بىلىمنىڭ، ھەقىقەتنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، كۈچكە ئېرىلىپ كەتكەن سانائەتلەشكەن كاپىتالىست غەرب جەمئىيەتلىرىنىڭ ئاساسلىق تۈرمۇش پەلسەپىسىدۇر.» كۈنسايىن ئېشىۋاتقان ماددىي ئېھتىياجلار ئىستېمال دائىرىسىنى سان، سۈپەت ۋە تۈر جەھەتتىن تىز سۈرئەتتە كېڭەيتىپ بارماقتا. مۇشۇنداق بولغاندا، ماددىي مەنپەئەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن غايەت زور ئىشلەپچىقىرىش ماشىنىلىرىدىن قانچىلىك كۆپ نەرسە ئىشلەپچىقىرالىسا ئىنسانلار شۇنچىلىك دەرىجىدە ئىستېمالغا چوقۇنىدىغان مەخلۇقلار ھالىتىگە ئايلاندۇرۇلىدۇ. ئىنسانلارغا ھەر كۈنى ئاز-ئازدىن يۈك يۈكلىنىپ، ھەر نەرسىگە خۇمار بولىدىغان ئىستېمال «بەڭگىلىرى» گە ئۆزگەرتىش مەقسەت قىلىنىدۇ.

ئىنساننى ئىشلەش ئادىتى ۋە «خۇمرى» دىن قۇتقۇزۇپ ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۆپ بىكار ۋاقىت يارىتىپ بېرىشكە تېگىشلىك زامانىۋى ماشىنا ۋە تېخنولوگىيە مۆجىزىسىنىڭمۇ ئىنسانغا كۆپ نەرسىنى قىلىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى كېسىپ ئېيتقىلى بولمايدۇ. ھەر خىل ماددىي ئېھتىياجلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشىدىكى سۈرئەت، ئىشلەپچىقىرىش تېخنولوگىيەسىنىڭ سۈرئىتىدىنمۇ تېز. ئىنسان مەجبۇرى تېگىلگەن ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان بۇنداق مۇھىتتا تېخىمۇ مەھكۇم، تېخىمۇ بىچارە، ئۆزىگە تېخىمۇ ياتلىشىپ بارىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا، مەنىۋى قىممەت ئۆلچەملىرىنى، ئەخلاقىي گۈزەللىكلىرىنى جانلاندۇرۇش ۋە مۇقەددەس قابىلىيەتلىرىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن پۇرسەتكىمۇ ئېرىشەلمەيدۇ، ھەتتا ماددىي ئىستېمال ئۈچۈن ئىشلەشكە ۋە ئىشلەش ئۈچۈن ئىستېمالغا بېرىلىپ كېتىشى، ھەشەمەتلىك تۇرمۇش ۋە كۆڭۈل ئېچىشتا رىقابەتلىشىشى ئىنساننىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت ئۆلچەملىرىنىمۇ يوق قىلىۋېتىدۇ.

ئىنساننىڭ ئەخلاقىي ھەرىكەت ئۆلچىمى، سوتسىيالىست جەمئىيەتتىمۇ يۇقىرىدا قەيت قىلىنغىنىغا ئوخشاش. كۆپلىگەن زىيالىيلار كاپىتالىست جەمئىيەت بىلەن سوتسىيالىست جەمئىيەت ئارىسىدىكى سىياسىي زىتلىق، ئىقتىسادىي تۈزۈم ئوخشىماسلىقى سەۋەبىدىن سوتسىيالىست جەمئىيەتلەرنىڭ پىسخىكا، تۇرمۇش

پەلسەپسى ۋە ھۇمانىزم نۇقتىسىدىن كاپىتالىست جەمئىيەتلەردىن پەرقلىق دەپ، قارايدۇ. بىراق، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى مۇئەييەن دەرىجىدە قولغا كەلتۈرگەن سوتسىيالىست جەمئىيەتلەر ئۆلچەم قىلىنغىنىدا، بۇلارنىڭ ئىجتىمائىي يۆنىلىش، ئىجتىمائىي پسىخىكا، شەخس مەركەزلىك دۇنيا قارىشى، تۇرمۇش پەلسەپسى ۋە كىشىلىك ھەق ھوقۇقلىرى نۇقتىسىدىن غەرب بۇرژۇئازىيەسىنىڭ ئىنسانلىرى بىلەن زور دەرىجىدە ئوخشاشلىقتا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. سوتسىيالىست جەمئىيەتلەردە ئىتتىپاقداشلىق تۈزۈمى، ئوتتۇرا سىنىپ بۇرژۇئازىيەسى ۋە لىبېرالىزم نامى ئاستىدا كۆنتەرتىپە كەلگەن نەرسە ۋە سىمۋوللار، غەربلىكلەر يۈزلەنگەن نەرسىلەردىن ھېچقانداق پەرقى يوق. يالغۇز شەخسىي ھاياتتىلا ئەمەس، دۆلەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىدىمۇ ئومۇملاشقان مودا، ھەشەمەتچىلىككە بېرىلىش سوتسىيالىست ۋە كاپىتالىست جەمئىيەتلەرنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ ناھايەت تارىخ بازىرىغا ئوخشاش تۈردىكى ئىنساننى تەقدىم قىلغانلىقىنىڭ ئىپادىسى، خالاس.

دېموكراتىيە ۋە غەرب لىبېرالىزمى پىكىر نۇقتىسىدىن مۇقەددەسلەشتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزلىرىگە مۇناسىپ بىر روھ ۋە ئولجا مەيدانلىرىنىڭ تىز سۈرئەتتە كۆپىيىشى، ئىنساننىڭ ئىقتىسادىي نۇقتىدىن «ئىستېمالچى ھايۋان» ھالىتىگە ئېلىپ كېلىنىشى ئۈچۈن ماھىيىتىدىن يىراقلىشىپ كېتىشىنى نىشان قىلغان، مەنپەئەت قوغلىشىدىغان ماددىي كۈچلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ئۈچۈن يارىتىپ بېرىلگەن ئەركىنلىك ئىمكانىيەتلىرىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

سوتسىيالىزم دېگەن دۆلەت كاپىتالىزمى، پرولېتارىيات ھاكىمىيىتى دېگەن دۆلەت دىكتاتورلۇقى، بىر پارتىيە دېگەن پىكىر مۇستەبىتلىكى، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم دېگەن پىكرى خۇراپىيلىق ۋە ناھايەت سوتسىيالىزمدىن كوممۇنىزمغا يېتىش ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىش مولچىلىقىغا ئېرىشىش نامى ئاستىدا ئىقتىسادىزم ۋە ماشىنىلىشىش ئاساسىغا يۆنىلىش... بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنسانغا «مۇقەددەس ئەركىنلىك ۋە ياراتقۇچى ئىرادە» سۈپىتىدە تەقدىم قىلىنغان ۋە ئىنساننى ئەخلاقىي قىممەت ئۆلچەملىرىدىن ئۈزۈپ ۋە زېرىكىشلىك تەشكىلات ئىچىدە ئىجتىمائىي ئوبيېكتىپ سۈپىتىدە شەكىللەندۈرۈلگەن قالدۇق پارچىلىرىدىن ئىبارەت. بۇ دەل ئىنساننىڭ ئۆزگە سىياسىي ۋە پىكرى جەھەتتىن ياتلىشىشىنىڭ ئىپادىسى.

زامانىۋى تىراگېدىيەلەرنىڭ ئىككىنچى تۈرى ئىدېئولوگىيەلىك تىراگېدىيەلەردۇر.

رادىكال ھۇمانىزمچىلار بولۇپ زامانىۋى بىلىملەرگە تايىنىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن بارلىق يېڭى ئىدېئولوگىيەلەر، ئىنساننى ئۈستۈن مەخلۇق سۈپىتىدە كۆرمەيدۇ.

تارىخچىلىق تارىخنى ئۆز يۈنىلىشىدە تارىخىي ھەرىكەتنىڭ مۇقەررەرلىك قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن ئىنسان ئىسمىلىك ئۇنسۇرلار يارىتىپ چىققان ماتېرىيالىست بىر مۇقەررەرچىلىك ئېقىمى سۈپىتىدە كۆرىدۇ. بۇ سەۋەبتىن، تارىخچىلىق ئىنساننى يارامسىز دەپ قارايدىغان ماتېرىيالىست مۇقەررەرچىلىك بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنىڭ ئۈستۈنلۈكى، دەپ ئىزاھلىنىپ كېلىۋاتقان بىئولوگىيەزىم، ئىنساننى ھايۋان سۈپىتىدە كۆرىدۇ ۋە جانلىقنى تەدرىجىي تەرەققىيات زەنجىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھالقىسى، دەپ قارايدۇ. تەبىئىي خۇسۇسىيەتلەرگە ئوخشاش ئۇنىڭ بارلىق ئالاھىدىلىكلىرى ۋە مەنىۋى ئىپادىلىرى خاراكتېرىنىڭ تەقەززاسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئەڭ «ئۈستۈن بىلىم» ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدىغان سوتسىيالىزم ، ئىنساننى ئىجتىمائىي مۇھىت ئېتىزلىقىدا يېتىشىپ چىققان ئۆسۈملۈك سۈپىتىدە كۆرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ «ئۆسۈملۈكنىڭ» سۇ، تۇپراق ۋە ھاۋاغا ئېھتىياجى بار. «ئۆسۈملۈكنىڭ» ئۆزگىرىشى ئىنساننىڭ كۈچىدىن ھالقىپ كەتكەن، ئىنسانغا ۋە قۇرۇلمىسىغا ھۆكۈم قىلغان ئىلمىي قانۇنىيەتلەرگە ئاساسەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان ئىزملارغا ئىنساننى ماددىي ئوبيېكتىپ، تەبىئىي جانلىق ياكى بىيولوگىيەلىك مەخلۇق سۈپىتىدە كۆرىدىغان ماتېرىيالىزم ۋە ناتۇرالىزمنىمۇ ئىلاۋە قىلساق، زامانىمىزدىكى ئىدىيەۋى تىراگېدىيەلەر بارلىققا كەلتۈرگەن بىر مەنزىرىگە دۇچ كېلىمىز.

كۈنىمىزدە ماركسىزمنىڭ تەسىرى بەكلا ئاجىز ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ. ماركس بىر تەرەپتىن ئىنساننى «ماددىي دۇنيانىڭ چەمبىرىكى ئىچىدىكى بىر ئۇنسۇر» ھېسابلايدىغان ماتېرىيالىست شەخس سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقارغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن دارۋىننىڭ ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلغاندىن كېيىن ئېنگلىسقا يازغان بىر خېتىدە دارۋىننىڭ قارىشىنى ئۆزىنىڭ تارىخ پەلسەپىسىنىڭ بىيولوگىيەلىك ئاساسى سۈپىتىدە قوبۇل قىلغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ماركس رادىكال جەمئىيەتشۇناس بولۇپ، جەمئىيەتنى ھۇمانىزم ۋە ناتۇرالىزمدىن مۇستەقىل بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. جەمئىيەتنى ئۈست قۇرۇلما ۋە ئاستى قۇرۇلما دەپ ئايرىيدۇ. ماركسنىڭ

قارىشىچە، ئاستى قۇرۇلما ئىقتىسادىي ئىشلەپچىقىرىش شەكلى بولغان بولسا، ئۈست قۇرۇلما كۈلتۈر، ئەخلاق، ئەدەبىيات، سەنئەت ۋە ئىدېئولوگىيەدىن ئىبارەت. ماركس ئىنساننى بۇ ئۈنسۇرلارنىڭ يىغىندىسىدىن ئىبارەت بولغان بىر ئۈست قۇرۇلما سۈپىتىدە تونۇشتۇرىدۇ. نەتىجىدە، ئىنسان ماددىي ئىشلەپچىقىرىش شەكلىنىڭ مەھسۇلاتى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ماركسىزمنىڭ قارىشىچە ئىشلەپچىقىرىش شەكلىنى «ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى» بەلگىلەيدىغانلىقى ئۈچۈن، ئىنساننىڭ ئۈستىنلۈكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ ئۈستۈنلۈكى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. يەنى ئىنسان ئادەمنىڭ ئەمەس، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ پەرزەنتىدۇر.

دىئالېكتىكىنىڭ ماتېرىيالىزمغا باغلىنىشى بىلەن بىرلىكتە، ئىنساننىڭ بېشىغا «بوھتان» تاجى كىيگۈزۈلۈپلا قالماستىن، «ماددىي قارارچىلىق» نىمۇ ئىنساننىڭ تارىخىي تەقدىرىگە ھۆكۈمران ئورۇنغا ئېلىپ كەلگەن ئىدى. بۇ ئىنسان ھەرىكىتىنىڭ پۈت-قولىغا سېلىنغان كىشەندىن ئىبارەت. ئەمەلىيەتتە، ئىنساننى ئۆتمۈشتە خۇراپىي مەزھەپلەرنىڭ جەمئىيەتتە كۈچلۈكلەرگە باغلىق بولغان پەلسەپە ۋە كالامچىلارنىڭ ئىنسانغا سىزىپ بەرگەن تەقدىر قۇدۇقىغا ئىتتىرىۋېتىشتىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس.

بۇ ئوخشاش كىشەندىن ئىبارەت، خالاس. بىراق بىر ئۇچى ئاسمانغا، يەنە بىر ئۇچى يەرگە باغلانغاندۇر. بۇنى ماتېرىيالىزملىق تەقدىرچىلىك دېسەك ھەرگىزمۇ خاتالاشمىغان بولىمىز. ھازىر ئىنساننى قورشاۋغا ئېلىۋالغان تىراگېدىيەلەر بولسا كاپىتالىزم ۋە سوتسىيالىزمنىڭ پەسلىكى، ماركسىزمنىڭ تۇرغۇنلىقى، دېموكراتىيەنىڭ نىسپىيلىكى ۋە يالغانلىقى، مەۋجۇدىيەتچىلەرنىڭ بىمەنىلىكى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلارغا خېلى كۆپ ئىزىملارنىمۇ قوشالايمىز (ئەلى شەرىئەتى).■

پايدىلانمىلار

1 - ھازىرقى زامان جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەلىرى، رۇس ئا. ۋاللانس، ئالىسون ۋالف، تەرجىمە قىلغۇچى: لەيلا ئەلبۇرۇز، ما. رامى ئاياس. شەرق غەرب نەشرىياتى ، 2012-يىلى، ئەنقەرە.

دىن جەمئىيەتشۇناسلىقى قوللانمىسى، ھالىل ئايدىنئالىپ (توقۇنۇش ۋە دىن). گىرافكەر نەشرىياتى ، 2012 - يىلى، ئەنقەرە.

ئەلى شەرىئەتى، ئىنسان، فەجر نەشرىياتى

ئەلى بۇلاچ. (توقۇنۇشنىڭ ماھىيىتى)